

KIRSI-MARIA NUMMILA JA KRISTA OJUTKANGAS

Pyytämättä ja yllätyksenä

Paratagmakonstruktiot 1500–1800-luvun kirjasuomessa

1. Johdanto

Sanaparatagmat eli sanarinnastukset kuuluvat suomen vanhimman kirjakielen tyylipiirteisiin. Niiden alkuperänä on pidetty Raamatun alkukielisiä tekstejä mutta myös skandinaavisia keskiaikaisia lakitekstejä (Rapola 1962, 177; Ikola 1992, 57–58). Martti Rapola (1962, 177–179) on jakanut sanaparatagmat kolmeen tyyppiin: vastakohtarinnasteisiin (*taivas ja maa*), kahdesta erimerkityksisestä mutta merkityskokonaisuuden muodostavasta sanasta koostuviin (*syömärit ja juomarit*) ja (lähi)synonyymeistä koostuviin (*ylpiät ja kopiät*). Paavo Pajula (1955), Martti Rapola (1962) ja Osmo Ikola (1992) ovat tarkastelleet paratagmoja nimenomaan vanhan kirjakielen ilmiönä (ks. myös Forsman Svensson 1992, 1996). Paavo Pulkkinen (1966) on tutkinut sidesanatonta eli asyndeettistä rinnastusta sekä kansankielessä että kirjakielessä. Jyrki Kalliokoski (1990) taas on selvitetty tautologiseksi rinnastukseksi nimittämäänsä ilmiötä paitsi vanhimmassa myös nykyisessä kirjakielessä ja pohtinut sitä tyylihistorialliselta ja pragmaattiselta kannalta. Pirjo Karvonen (1996) on puolestaan kirjoittanut paratagmoja muistuttavista rinnastuksista, luetteiloista ja sanapareista nykyvirkakielessä. Paratagmoja ja niiden käyttöä on tutkittu runsaasti myös muista kielistä (esim. Wenzlau 1906; Leisi 1947; Bendz 1967; Koskenniemi 1968; Krikman 1995; M. Nagy 1999, 2001). Näistä keskeisimpänä hyödynnämme Inna Koskenniemen tutkimusta englannin kielen sanapareista (1968); perustelemme valintaamme tarkemmin artikkelin luvussa 3.

Tutkimuksemme tarkoituksena on selvittää paratagmojen asemaa kirjakielen kehityksessä: tutkimme rinnastusten käyttöä 1500-luvulta 1800-luvulle ulottuvana ajanjaksona. Tavoitteena on hahmottaa kokonaiskuva tästä kielen ilmiöstä muun muassa tarkastelemalla, miten aineisto olisi luontevinta ryhmitellä. Esimerkiksi Ikola (1992, 58) toteaa, etteivät hänen esittämiensä tyyppien rajat ole jyrkät, mutta ei selvittele asiaa tämän tarkemmin. Meidän tarkoituksemme on tarttua tyyppien välisiin suhteisiin ja selvittää, voiko tyyppien hahmottaa muodostavan jonkinlaisen merkitys- ja funktiojatkumon. Onko

paratagma konstruktio, rakennemalli, jonka varassa uusien rinnastusten voi nähdä syntyvän (vrt. Pulkkinen 1966, 158)? Muuttuvatko paratagmat 1800-luvulle tultaessa?

Artikkelimme rakentuu siten, että selvittelemme ensin lyhyesti paratagmoja käsittelevää aiempaa tutkimusta ja esittelemme käyttämämme aineiston, menetelmän ja teoreettisen taustan. Tämän jälkeen tarkastelemme paratagma-aineistoamme tyypeittäin ja pohdimme, mikä motivoi paratagman jäsenten välisen merkityssuhteen. Rapola (1962, 173) toteaa, että sanaparatagmoja esiintyy kaikenlaisissa lauseenjäsenasemissa; tätä selvitämme tarkemmin. Tyypittäisen käsittelyn jälkeen tarkastelemme tyyppien funktioita ja eroja kokoavasti ja lopuksi kohdistamme huomionne kysymykseen, millaisen leksikaalisyntaktisen kategorian sanaparatagmat muodostavat kielen käytön taustalla vaikuttavan käsitteistyksen¹ näkökulmasta.

2. Paratagmakonstruktioiden taustaa

Paratagmat ovat yleinen ilmaisukeino maailman kielissä. Niiden käyttöä voi luonnehtia jopa universaaliksi; tosin tyylipiirteelle ominaisesti paratagmojen käyttö vaihtelee kielissä eri aikoina. Ilmiön taustalla on nähty kognitiivinen, ihmiselle luontainen pyrkimys parallelismiin ja ns. kaksinapaisiin ilmauksiin (esim. Koskenniemi 1968, 98–108, 111; Krikman 1995, 82, 83). Kahdesta sanasta koostuvat paratagmat ovatkin sanarinnastusten yleisin tyyppi. Niille hyvin läheinen ilmaisukeino on kahta useammasta sanasta muodostuvat ns. ketjuilmaukset. Tällaista enumeraatiota esiintyy tyypillisesti kaikissa teksteissä, joissa tavataan runsaasti myös kaksiosaisia paratagmoja (ks. esim. Bendz 1967, 8–10; Koskenniemi 1968, 75). Aineistomme käsittää sekä kaksiosaisia paratagmoja että ketjuilmauksia, mutta emme käsittele niitä erillisinä ryhminä.

Sanaparatagmat ovat tunnetusti raamatunkielen piirre, jonka käyttö juontaa Raamatun alkukieliin, erityisesti hepreaan (esim. Rapola 1962, 173; Holm 1967, 92). Raamatusta peräisin olevia rinnasteisia sanapareja ovat esimerkiksi *aika ja ikuisuus*, *autius ja tyhjyys*, *itku ja hammasten kiristys*, *tuska ja vaiva* (ks. lisää esim. Bendz 1967, 38–39; Riekkinen & Veijola 1983, 158). Keskiajan sivistyskieli latina levitti paratagmoja Raamatusta muihinkin uskonnollisiin teksteihin, ja reformaation myötä niiden käyttöala laajeni edelleen. Paratagmat ovatkin yksi vanhojen ruotsalaisten protestanttisten saarnojen tunnuspiirre, ja tästä yhteydestä niiden käyttö levisi edelleen muihin vaikuttamaan pyrkiviin teksteihin. (Esim. Bendz 1967, 43; Holm 1967, 92; Stotz 1998, 459; ks. myös M. Nagy 2001.)

Paratagmat ovat kuuluneet eurooppalaisessakin kirjallisuudessa vanhastaan myös maalliseen kielenkäyttöön, esimerkiksi antiikin retoriikan piirteisiin (esim. Holm 1967, 92; Blaise 1994, 13). Paratagmojen maallisella käytöllä on niin ikään varhaisia pohjoismaisia esikuvia, sillä ilmauskeino on kuulunut vanhaan skandinaaviseen runouteen ja keskiaikaisiin lakiteksteihin (Rapola 1962, 177; Bendz 1967, 38; Holm 1967, 92, 242). Paratagmojen

1 Lyhyesti määriteltynä käsitteistys tarkoittaa tapaa, jolla kielenkäyttäjä hahmottaa kuvaamansa tilanteen.

käyttö saavutti pohjoiseurooppalaisessa kirjallisuudessa huippunsa 1600-luvulla ja säilyi laaja-alaisena myös 1700-luvulla. 1800-luvulla paratagmojen runsaus riippui olennaisesti kirjailijasta ja hänen tyylistään. (Holm 1967, 88, 91–92; Bendz 1967, 43–47.)

Myös vanhassa kirjasuomessa paratagmoja tavataan alusta alkaen. Esimerkiksi Mikael Agricolan teksteissä esiintyy paratagmoja, joita voidaan Heikki Ojansuun (1909, 182) mukaan pitää jo tuolloin suomenkieliseen uskonnolliseen kieleen vakiintuneina, fraasimaisina ilmauksina (esim. *alku ja juuri, haltuun ja huomaan, kiitos ja kunnia, risti ja vaiva, tuska ja vaiva*). On selvää, että suomen kieli on saanut vaikutteita paratagmojen käyttöön monelta taholta. Erityisesti asyndeettisillä eli sidesanattomilla paratagmoilla on kuitenkin tunnetusti myös kansankielistä taustaa (esim. *aamuin illoin, hädin tuskin, suin päin*). Sama paratagma voi esiintyä kansankielessä sidesanattomana ja kirjakielessä konjunktioilaisena (esim. *yötä päivää*; Agricolalla ja 1642 Bibliassa *yötä ja päivää*). (Pulkkinen 1966, erit. s. 158–160.) Paratagmojen käytössä voikin nähdä toisaalta hengellisten ja maallisten ja toisaalta kansankielisten ja kirjallisten konventioiden kohtaavan (Ojansuu 1909; Puukko 1946, 109–110; Kalliokoski 1990, 184–185; ks. myös Krikman 1995, 94).

Kirjallisuudessa on vanhastaan tyydytty toteamaan paratagmojen olevan vanhalle kirjasuomelle ominainen tyylipiirre. Tarkemmin 1500–1600-lukujen tekstejä tarkasteltaessa voidaan kuitenkin todeta, että kyse on nimenomaan laki- ja asetuskielem ja uskonnollisen kielen piirteistä; muissa tekstilajeissa ilmaisukeinoa tavataan selvästi vähemmän tai ei lainkaan. Esimerkiksi 1600-luvulla suomennetussa Erasmus Rotterdamilaisen *Cullaisessa Kiriassa* paratagmoja ei tavata, vaikka saman kirjoittajan kirkollisissa teksteissä niitä esiintyy runsaasti. Paratagmat vaikuttavat puuttuvan myös yleisesti vanhan kirjasuomen runomuotoisista teksteistä; niitä ei esimerkiksi tavata saarnoissaan paratagmoja runsaasti viljelevän Laurentius Petrin Suomen historiaa esittelevästä *Ajan Tieto* -tekstistä. Paratagmoja ei niin ikään esiinny Henrik Florinuksen pääosin kansankieltä edustavassa sananlaskukokoelmassa. Lakiteksteissä, asiakirjateksteissä ja uskonnollisissa teksteissäkin paratagmojen määrä vaihtelee jonkin verran tekstityypin sisällä. Esimerkiksi noin 9000 saneen laajuisessa Laurentius Petrin saarnatekstin katkelmassa on noin 250 paratagmaa, kun Westhin koodeksiin sisältyvässä vain 1200 saneen laajuisessa Sieluin vahvistos -katkelmassa niitä esiintyy 70. Kaikkiaan paratagmojen voidaan todeta olevan vanhassa kirjasuomessa selvästi tekstilajisidonnainen, ei kaikkeen kirjalliseen kielenkäyttöön kuuluva ilmaisukeino.

Tähänastisessa suomenkielisten paratagmojen tutkimuksessa on tarkasteltu lähinnä *ja*-konjunktioilla rinnastettuja ja konjunktioittomia tapauksia. Tosin Pajulan (1955) paratagma-aineisto perustuu suurelta osin *eli*-konjunktioilisiin rinnastuksiin. Myös esimerkiksi Bendzin (1968) ruotsin kielen ja Koskenniemen (1968, 77–81) englannin kielen aineistossa on mukana sekä *och/and*- että *eller/or*-konjunktioilaisia paratagmoja (ks. myös M. Nagy 2001, 97). Käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastelemme *ja*-, *eli*- ja *tai*-konjunktioilaisia ja sidesanattomia rinnastuksia. Konjunktioiden perinpohjainen selvittely olisi kiinnostava mutta tämän tutkimuksen kannalta liian laaja tehtävä, joka on siten jätettävä muutamien aineistosta nousevien huomioiden varaan.

Paratagmoille on kirjallisuudessa nimetty useita käyttöfunktioita. Paratagmojen käyttöä on pidetty ennen kaikkea tehokkaana ilmaisukeinona vaikuttamaan pyrkivissä teksteissä (esim. saarnojen kieli). Niillä on todettu olevan myös asiaa painottava ja sen tärkeyttä vahvistava vaikutus. Rapola (1962) puhuu paratagmojen ”emfaattisesta efektistä”. (Ks. myös Kalliokoski 1989, 117; 1990, 186–187, 192–193; M. Nagy 2001, 100.) Kalliokoski (1989, 119) mainitsee paratagmojen käytön motiiviksi myös intensiivisyyteen pyrkimisen ja kirjoittajan emotionaalisen latauksen välittämisen; M. Nagy (2001, 97) puhuu tehokkuuteen ja yksityiskohtaisuuteen pyrkimisestä. Paratagmoille keskeisenä tehtävänä on nähty myös selitysfunktiossa esiintyminen. Nämä ovat tapauksia, joissa puheena olevaa asiaa pyritään selventämään lukijalle (lähi)synonyymeilla (ks. esim. Wenzlau 1906, 178–180; Pajula 1955, 268; Kouri 1984, 206). Selitysmotivaatio liittyykin läheisesti paratagman käyttöön kääntäjän apuneuvona. Tällöin on tyypillisesti kysymys alkuperäisen yksisanaisen ilmauksen kääntämisestä synonyymisista ilmauksista koostuvalla paratagmalla (ks. Bendz 1967, 72–79; myös Pajula 1955, 259; Kalliokoski 1989, 114, 186; M. Nagy 2001, 98–99, 105–106).

Yhtenä paratagman käytön motivaationa on pidetty muistiin painamisen helpottamista. Tässä yhteydessä paratagmat on liitetty keskeisesti myös allitteraation eli alkusoinnun käyttöön, erityisesti kansanperinteessä (ks. Leino 1970, 21) mutta myös alkuaan muistinvaraisuuteen perustuvassa lakikielessä (Pajula 1955, 271). Keskeisenä piirteenä voidaan pitää myös tekstiä rytmittävää vaikutusta (ks. Rapola 1962, 187; Koskenniemi 1968, 115; M. Nagy 2001, 107). Rytmitys on paratagmojen käytössä keskeinen motivaatio yhä nykyään (ks. esim. lakikielen osalta Garner 2002, 163).

3. Aineisto, menetelmä ja teoreettiset työkalut

Paratagmat ovat sumearajainen ilmiö, jota on vaikea määritellä aukottomasti. Tämä varaus on otettava huomioon, kun kuvataan tutkimusaineiston poimintaa: tavoitteena on ollut kerätä mahdollisimman systemaattisesti edustava joukko paratagmaesiintymiä virkekontekstissa². Paratagmoja ei voida poimia tekstistä mekaanisesti muodon perusteella, vaan niiden tunnistaminen edellyttää ilmauksen tarkastelua tekstikontekstissaan. Ero tavallisen rinnastuksen ja paratagman välillä perustuu siihen, että jälkimmäisissä tapauksissa rinnasteisten ilmausten välillä on jonkinlainen erityinen yhdistävä suhde. Käytännössä aineiston koostaminen perustuu henkilökohtaiseen kielitajuumme. Vaikka jatkossa esitämmekin esimerkit useimmissa tapauksissa konteksteistaan irrallisina, kunkin paratagmatapauksen merkityksen analyysi perustuu aina tekstiyhteyteen.

1500- ja 1600-luvun aineistoina käytämme a) saarnatekstejä ja b) laki- ja asetustekstejä sekä muita historiallisia asiakirjoja. Aikakauden suomenkieliselle kirjallisuudelle

² 1500- ja 1600-lukujen aineistosta on ensisijaisessa vastuussa Nummila, ja 1700- ja 1800-lukujen aineistosta puolestaan vastaa Ojutkangas. Aiheen ja ideoiden kehittäminen ja tulokset ovat kuitenkin saumatoman yhteistyön tulosta.

tyypillisesti kysymys on käännösteksteistä. Jätimme Raamatun käännökset tietoisesti tarkastelun ulkopuolelle, koska raamatunkielen paratagmojen alkuperän voi useimmissa tapauksissa olettaa juontavan käännöksen lähtökieliin ja jopa Raamatun alkukieliin. 1700-luvulla suomen kielen kirjallinen käyttöala laajeni voimakkaasti, ja siksi valitsimme 1700- ja 1800-luvun päämateriaaliksi sanomalehtiä. Tämän pohjalta voimme tarkastella suoraan suomeksi kirjoitettua, aiheiltaan monipuolista ja usein myös lukijoiden valistamiseen tarkoitettua tekstiä, joka ei ole suoraan sidoksissa aikaisempien kirjoittajien valintoihin. Koska 1700-luku on eri tekstilajien määrän kannalta murrosvaihe, otimme 1500- ja 1600-lukujen aineistolle vertailuaineistoksi otoksen 1700-luvun uskonnollisia tekstejä ja asetustekstejä (Wegelius 1895 [1747]; Asetustekstejä 1700-luvulta). Tarkastelumme perusteella voimme todeta, että näissä tekstilajeissa 1500- ja 1600-lukujen käytänteet jatkuvat pääpiirteissään ennallaan. Toisin sanoen 1700-luvun aineistossamme on edustettuna kaikki jaottelumme paratagmatyyppit, ja määrällisesti paratagmoja on suhteellisesti saman verran kuin vanhemmassa aineistossa. Analyysin ja kokonaiskuvan rikastamiseksi on siis perusteltua kohdistaa huomio uudemmassa aineistossa uusiin tekstilajeihin, joissa kaikki paratagmatyyppit ovat edelleen edustettuina vaikka niiden määrä vähenee. Aineistomme on esitelty tarkemmin aineslähteiden luettelossa.

Molemmat pääaineistot koostuvat 1300 paratagmasta (1500- ja 1600-luvun aineisto on koostettu 69 000 saneen ja 1700- ja 1800-luvun aineisto 230 000 saneen laajuisesta tekstiaineistosta). 1500- ja 1600-luvun aineisto on koostettu siten, että se käsittää yhtä paljon uskonnollisen ja maallisen kielen paratagmaesiintymiä. Olemme rajanneet tutkimuksemme ulkopuolelle vastakohtaparatagmat, jotka ovat selvimmin raamatullissävyinen tyylipiirre. Myöhempää käsittelyä jäävät odottamaan myös sellaiset tapaukset, joissa suomenkielinen sana saa rinnastusparikseen muunkielisen sanan (Ojutkangas & Nummila, tekeillä). Aineistoa on analysoitu sekä käsityönä että Microsoft Access -tietokantaohjelman avulla. Tutkimusmenetelmämme on aineistovetoinen ja painotukseltaan kvalitatiivinen: emme puhu ilmiöstä tarkkojen lukumäärien valossa vaan keskittyä edustaviin tapauksiin ja päälinjoihin.

Käytämme tutkimuksessamme soveltaen Koskenniemen (1968, 90–93) esittämää paratagmojen pääjaottelua lähisynonyymeihin, läheisen merkityksen yhdistämiin (alaryhmineen), toisiaan täydentäviin ja vastakohtaisiin sekä ketjuilmauksiin. Koskenniemen mukaan kategoriat perustuvat tutkijoiden yleisesti hyväksymiin näkemyksiin paratagmoista ja niiden ryhmittelystä (mts. 90; vrt. esim. Bendz 1967, 7–14), joten ne toimivat luontevana lähtökohtana myös tässä käytettävälle jaottelulle. Koskenniemi (mts. 109–111) toteaa, että useimmissa paratagmoissa molemmat jäsenet viittaavat samaan referenttiin, mikä on kielen yksi merkitys, yksi muoto -periaatteen vastaista, mutta ei tarkenna, mitkä paratagmatyypeistä toimisivat toisin. Tämän seikan huomioon ottaminen on kuitenkin kiinnostavaa paratagmojen analysoinnin kannalta. Olemmekin ottaneet yhdeksi erottelukriteeriksi paratagman osien taustalla olevan *entiteetin* eli sen, mitä paratagmalla *hahmotetaan*. Käytämme nimitystä entiteetti kognitiivisen kieliopin tapaan: entiteetti kattaa olioiden lisäksi myös ominaisuudet ja toiminnot. Käytämme samalla tavalla

katonimityksenä hahmottamista ja hahmotusalaa (*designate, designation*) viittaamisen tai viittausalan sijaan; viittaamisen katsomme toimivan vain substantiivien ja niiden tarkoitteiden välillä. (Esim. Langacker 1987, 183; vrt. VISK, määritelmät s.v. *entiteetti*.)

Käytännössä olemme jaotelleet paratagmat kahteen ryhmään sen perusteella, hahmottavatko paratagman osat yhden ja saman entiteetin vai erilliset entiteetit. Tutkimusaineistomme muodostavat paratagmat on näin ollen ryhmitelty sekä niiden osien keskinäisen merkityssuhteen että osien taustalla olevan hahmotusalan perusteella. Kun aiemmin mainitut aineiston rajausta koskevat seikat on huomioitu, tutkimusaineistomme järjestetty seuraaviin semanttisiin kategorioihin:

1) Lähisynonyymit

– hahmottavat yhden entiteetin, esim. *päätös ja loppu*

2) Etäsynonyymit

2a) Saman entiteetin hahmottavat

- yleinen–spesifi-tyyppi, esim. *hyvä ja onnellinen*
- konkreettinen–abstrakti-tyyppi, esim. *neuvo ja esimerkki*
- osa–kokonaisuus-tyyppi, esim. *suu ja kieli*

2b) Eri entiteetit hahmottavat

- näkökulmaero-tyyppi, esim. *isä ja herra*
- kokonaisuuden muodostavat, esim. *miehet ja vaimot* 'ihmiset'
- toiminnan peräkkäiset vaiheet, esim. *kylvää ja kasvattaa*
- syy–seuraus-tyyppi, esim. *peljätä ja vapista*

Ryhmään 1 on hyväksytty vain läheisesti samaa merkitsevät tapaukset. Pääryhmän 2 paratagmojen osat ovat luonteeltaan etäsynonyymeja. Paratagmojen jäsenet eroavat selvästi merkitykseltään toisistaan mutta yhdistyvät kielenkäyttäjän mielessä erilaisin metonymisin assosiaatioin (Koskenniemi 1968, 92). Myös aineiston luokittelussa on otettava huomioon paratagmojen sumearajaisuus: ryhmät eivät aina erotu toisistaan selvästi. Analyysissamme paratagmatapaus onkin voitu luokitella useampaan ryhmään kuuluvaksi, mutta tämä ei hämarrä kokonaiskuvan muodostamista prototyyppisten tapausten avulla. Kehittämämme luokittelu on syntynyt aineistovetoisesti: analyysissamme lähdimme liikkeelle Koskenniemen jaottelusta, joka täydentyi ja tarkentui aineistomme antaman kuvan mukaiseksi. Vaikka tarkka lukumääräinen tarkastelu ei ole tutkimuksemme tavoitteena, voidaan todeta, että 2a- ja 2b-tyyppien jaottelujärjestys heijastaa myös alatyyppeiden yleisyyttä aineistossamme. Seuraavan jakson analyysi etenee tätä luokittelua seuraten. Kaikissa ryhmissä on myös kiteytyneitä muodosteita, joita tarkastelemme kootusti analyysi-osan lopuksi.

Tutkimuksemme tuo uutta tietoa ryhmien välisistä suhteista ja suhteiden motiivatiosta. Näitä seikkoja selvitellessämme hyödynnämme ajatusta käsitteistyksestä, joka on kognitiivisen kielitieteellisen analyysin perustyökaluja (esim. Langacker 1987, 110–141,

1991, 61, 291; Talmy 2000, 219–239). Käsitteistyksellä tarkoitetaan kielenkäyttäjän tapaa tulkita ja hahmottaa kuvaamansa tilanne; nämä valinnat näkyvät tilanteen kielellisen kuvauksen muodossa. Käsitteistys kuvaa siis sitä, miten kielenkäyttäjän havainnot jäsenytyvät kognitiivisesti. Käytännössä käsitteistys vaikuttaa sekä kielen vakiintuneisiin ilmaisu- tapoihin että kerrallisten kielenkäyttötilanteiden leksikaalisiin valintoihin. Kognitiivisen kielitieteen käsitteiden hyödyntäminen vanhan kirjakielen tutkimuksessa auttaa hahmottamaan paratagmojen taustalla vaikuttavaa yleistä semanttista motivaatiota, joka ei ole riippuvainen esimerkiksi siitä, onko jokin paratagma syntynyt käännöksen lähtökielen vai kirjoittajan omien valintojen seurauksena.

Kaikenlaisia paratagmatapauksia yhdistää perusmerkitys, joka vihjaa, ettei paratagman jäseniä pidä tulkita aivan kirjaimellisesti. Tässä mielessä paratagmat ovat konstruktioita eli sellaisia kielen kokonaisuuksia, joiden merkitys ei ole suoraan johdettavissa niiden osien merkityksistä (vrt. Goldberg 2006, 5). Semanttisesti paratagmojen on luontevaa ajatella asettuvan jatkumolle, jonka toiseen ääripäähän asettuvat lähisyronnyymiksi tulkittavat ilmaukset kuten *ilta ja ehtoo, istuin ja tuoli* ja toiseen päähän selvästi erimerkityksiset ja vastakohtaiset rinnasteet kuten *elämä ja kuolema, yö ja päivä*. Hahmotusalan näkökulmasta jatkumo muodostuu siten, että synonyymit hahmottavat saman entiteetin (ilmausten hahmotusalat ovat identtiset) ja vastakohtaparit taas merkityksen kannalta mahdollisimman kaukana toisistaan olevia entiteettejä. Etäsynonyymisten paratagmojen tyypit voi nähdä asettuvan näiden ääripäiden välille.

4. Paratagmat suomen kirjakeleessä 1500-luvulta 1800-luvulle

4.1. Lähisyronnyymit

Lähisyronnyymeja analysoitaessa 1500- ja 1600-luvun aineisto on jaettu kahteen osaan tekstilajien perusteella, koska tässä ryhmässä vertailu tuo esiin kiinnostavia seikkoja. Muissa paratagmatyypeissä eronteko ei ole samalla tavalla olennaista. Vuosisatojen välisiä eroja kommentoimme tarpeen mukaan; voidaan pitää odotuksenmukaisena, että paratagmoja esiintyy erityisen runsaasti 1600-luvun aineistossa (esim. Holm 1967, 91). On hyvä huomata, että seuraavassa synonyymeina esitetyt tapaukset voitaisiin osassa tapauksia tulkita myös toisin. Lähisyronnyymisten paratagmojen jäsenet hahmottavat saman entiteetin.

1500- ja 1600-luvun laki-, asetus- ja asiakirjateksteissä tavattavat lähisyronnyymiset paratagmat voidaan jakaa tapauksiin, joissa molemmat osat ovat tuttuja suomenkielisiä ilmauksia (1), ja tapauksiin, joissa toinen osa tai molemmat vaikuttavat tuoreilta kompleksisilta ilmauksilta (2). Esimerkkiryhmän 2 tapaukset ovat tyypillisiä 1600-luvun teksteille. Kolmantena synonyymisten paratagmojen tyyppinä ovat tapaukset, joissa toinen osa on omaperäinen tai vanhastaan vakiintunut ilmaus ja toinen nuori lainasana (3); näiden määrä kasvaa 1600-luvulla. 1500- ja 1600-luvun aineiston osalta vertailu lähtöteksteihin tarjoaisi kiinnostavan näkökulman erityisesti esimerkkiryhmän 3 kaltaisten paratagmojen tarkasteluun. Tällainen analyysi ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä mahdollista,

ja myös tutkimuksen fokus on pääasiassa toisaalla. Todettakoon kuitenkin, että suurta osaa tulotekstien paratagmoista edustaa paratagma myös lähtötekstissä, mutta mukana on myös käännöstyön yhteydessä lisättyjä rinnastuksia (ks. tästä myös Pajula 1955, 259–; Forsman Svensson 1983, 387–388).

- (1) *armo ja ane*³, *armo ja hyvästisiunaus*⁴, *niskuruus ja kankeus*⁵, *päätös ja loppu; kadotettu ja hävitetty; ankarast ja kovast, ensin ja ennen kaikkia; vajota ja upota*
- (2) *aikominen ja edesottaminen*⁶, *edesseisoja*⁷ ja *hallitsija, jalallinen*⁸ eli *situmus; rukoilla ja avuksihuutaa, valmiiksi saada eli ylösrakettaa, ylöslukea ja ilmoittaa*
- (3) *asetus eli ordningi, gestgiffari eli vierastenhohooja, hevoinen eli hengist*⁹, *istuin eli tuoli, maakunta ja provinsi, privilegiat ja oikeudet, präntätty plakaati eli ilmoitus, ratifikaatio ja vahvistus, religioni ja usko, stundi eli hetki*¹⁰, *tiekirja eli passi*

Ensimmäisen ryhmän tapauksissa esiintyy vanhastaan tunnettuja ja jokapäiväiseen kielenkäyttöön (tai vakiintuneeseen kirkolliseen kieleen) kuuluvia ilmauksia. Toisen ryhmän johdokset ovat ajalle tyypillisiä produktiivisen sananmuodostuksen tuloksia ja yhdyssanat käänöslainoina muodostettuja yhdysverbejä. Kaikissa ryhmissä sitovina sanoina esiintyy sekä *ja-* että *eli-*konjunktioita. Ne vaikuttavat voivan esiintyä toisiaan vastaavissa funktioissa, kuten kolmanteen ryhmään kuuluvat, samasta tekstistä peräisin olevat ja siinä lähekkäin esiintyvät tapaukset *riikki ja valtakunta* sekä *riikki eli valtakunta* havainnollisesti osoittavat.

Ensimmäisen ryhmän tapauksissa paratagman osat ovat kielessä vakiintuneita ilmauksia, joten näiden paratagmojen funktiona tuntuu olevan painottaminen; lakitekstien käänöksissä esiintyy myös terminologiaa selventäviä synonyymeja (vrt. myös Pajula 1955, 268). Kolmannen ryhmän tapauksissa selittämisen funktio on painottamista selvempi, koska toisena osana on nuori ruotsalainen lainasana. Toisen ryhmän tapaukset tuntuisivat funktionsa osalta asettuvan näiden kahden välimaastoon.

1500–1600-luvun uskonnollisiin teksteihin perustuvassa aineistossa synonyymisia paratagmoja on enemmän kuin vastaavan kokoisessa lakikielen aineistossa, ja lisäksi niitä on 1600-luvun aineistossa selvästi 1500-luvun aineistoa enemmän. Uskonnollisten paratagmojen jäsenet edustavat pitkälti ajan kielenkäytössä tuttua sanastoa.

3 VKS s.v. *ane* 'syntien anteeksianto, armahdus, armo'.

4 VKS s.v. *hyvästisiunaus* 'Jumalan suoma armo ja hyvyys'.

5 VKS s.v. *kankeus* 'niskuruus ja vastahakoisuus, tottelemattomuus'.

6 VKS s.v. *edesottaminen* 'aikomus'.

7 VKS s.v. *edesseisoja* 'johtaja, päämies'.

8 VKS s.v. *jalallinen* 'lyhde'.

9 VKS; SSA s.v. *hengisti* 'hevonen, ori'.

10 VKS s.v. *hetki* 'tunti'.

- (4) *armo ja laupius, hinta ja makso, kaikki kappaleet ja kaikki luodut, synnin palkka eli rangaistos, rippi eli synnin päästö; vastauusi ja tuore, hempee ja nopsa¹¹; hyvin ja sangen, suloisest ja lepyisest; julistaa ja saarnata, ryhtyä ja tarttua¹², vaivata ja kiusata*

Vaikka tapausten joukossa on myös nuorempia produktiivisesti tuotettuja ilmauksia, valtaosa niistä edustaa uskonnollisessa kielessä vanhastaan tunnettuja, tyypillisiä paratagmoja. Semanttisesti ne ilmaisevat stereotyyppisiä merkitysryhmiä: valtaosa tapauksista on jaettavissa entiteettien perusteella positiivisiin (esim. Jumalan hyvät teot ihmistä kohtaan) ja negatiivisiin (esim. ihmisen Jumalaa vastaan tekemät rikkomukset; ks. myös Krikman 1995, 93–94). Positiivisten ja negatiivisten ilmausten runsasta viljelyä ja hyvän ja pahan välisen vastakohtaisuuden osoittamista voidaan pitää uskonnolliselle kielelle ominaisena piirteenä.

1500- ja 1600-luvun lakitekstejä ja uskonnollisia tekstejä vertailtaessa aineistomme luo kaikkiaan kuvan, että jo vanhimmassa kirjasuomessa maallisten ja uskonnollisten tekstien vakiintuneet paratagmat ovat pitkälti samoja. Kiinnostava ero kahden tekstilajin paratagmojen välillä on se, että valtaosa *asetus eli ordningi* -tyypin tapauksista kuuluu maallisen kielen aineistoon. Uskonnollisen kielen aineistossamme on vain kaksi paratagmaa, joissa toinen jäsen on nuori, kieleen mukautettu lainasana, nimittäin *istuin eli stooli* ja *materia eli aine*¹³ (tekstissä *materia* eli *ainest*). Tekstityyppien välinen ero voidaan selittää uskonnolliseen kieleen kuuluvasta formaalista käännösperiaatteesta johtuvaksi: uusia aineksia ei juuri sopinut tekstiin mukaan. On huomattava, etteivät aineistomme tekstit kuitenkaan edusta suoraan Raamatun kieltä ja että niiden muodostaminen on ollut raamatunkäännöstä vapaampaa. Sanasanaisen käännöstekniikan voidaan tietysti ajatella vaikuttaneen kaikkeen uskonnolliseen kieleen. Olenaisinta lienee kuitenkin se, että aineiston liturgiset tekstit on tarkoitettu ääneen esitettäviksi. Tähän tarkoitukseen vieraita lainasanoja sisältävien selittävien paratagmojen käyttö ei ole sopinut tai kuulunut. *Istuin eli stooli* -esiintymääkin voitaneen pitää enemmän vakiintuneena, esitettyä asiaa vahvistavana kuin selitysmotivaatioon perustuvana. Rapolan (1935, 350–351) ja Pajulan (1955, 259) mukaankin 1500- ja 1600-luvun laki- ja asetustekstien käännöksissä uudet lainasanat ovat paratagmoissa yleisiä silloin, kun käännettävänä on ollut käsite, jolta puuttuu vakiintunut suomenkielinen nimitys.

Lähisynonyymeistä koostuvien paratagmojen selittävä funktio on selvä 1700- ja 1800-luvun aineistossa. Kielenkäyttöalan laajetessa uusista aiheista kirjoittaminen vaati runsaasti uutta sanastoa, jonka ymmärrettävyyttä lukijalle saatettiin varmistaa paratagman avulla. Tällaiset tapaukset ovat uudemman aineisto-osamme lähisynonyymisten paratagmojen enemmistönä. Niiden jäsenet voivat olla omaperäisiä sanoja tai vanhastaan

11 VKS s.v. *hempeä* 'nopea'.

12 NS s.v. *ryhtyä* 'tarttua, käydä käsiksi'.

13 *Stuoli* on nuori, keskiajan kuluessa ruotsista lainattu sana (esim. SSA s.v. *tuoli*). Sana tunnetaan kuitenkin yleisesti jo vanhimmassa kirjasuomessa (esim. VKS s.v. *istuin*). *Materia* taas on keskiaikainen latinankielinen laina (NSES s.v. *materia*).

vakiintuneita lainasanoja, erityyppisiä uudissanajoja tai nuoria lainasanoja¹⁴. Näille paratagmoille on tyypillistä, että toinen jäsen selittää ja määrittelee toista, mutta suhde ei aina ole täysin suoraviivainen: selitettävänä sanana voi olla yhtä hyvin vierasperäinen sana (5a) kuin omaperäinen uudissanakin (5c–e), ja selitteenä voi toimia lainasana (5b), vakiintuneemmaksi tajuttava omaperäinen sana (5c) tai vaihtoehtoinen uudissana (5d) (selitteet lihavoitu). Ensimmäisen esimerkkiryhmän tapauksissa uudissanaselite voi toimia myös omaperäisen sanaehdokkaan esittelynä, ja toisinaan vaikuttaa siltä, että paratagmaa on käytetty useamman kuin yhden uudissanajan ehdotuspaikkana (5e).

- (5a) *tuomari eli asiain ratkaisia* (STS1776-104), *mylläri eli jauhoja* (STS1776-160), *räntti eli paini* (SMTR1847-28-1)¹⁵
- (b) *Maanpäärynät eli potatekset* (STS1776-28)
- (c) *laulu- ja soitto-tekeet, omat nuotit* (SMTR1847-30-3), *keskuste ja puhe* (SMTR1847-44-2)
- (d) *näköala (eli näköpiiri)* 'horisontti' (SMTR1847-9-3)
- (e) *herännet eli köyrettiläiset*¹⁶ 'pietistit' (SMTR1847-25-3), *valtamukset eli mahtimukset* 'vallanpitäjät' (SMTR1847-30-3)

Kuten edellä olevista esimerkeistä on nähtävissä, muodollisesti paratagmat, joiden toinen osa selittää toista, ovat yleensä *ja-* tai *eli-*konjunktion yhdistämiä (sidesanattomasta tapauksesta on esimerkki kohdassa 5c); konstruktion reuna-alueelle asettuvat tapaukset, joissa selite on sulkeissa. Myös näiden tapausten jäsenet voivat edustaa eri kielimuotoja (laina-, uudis- ja murreasanoja), kuten seuraavat esimerkit osoittavat (6):

- (6) *protestantismo (vastustos)* (SMTR1847-42-2), *lämpömittari (termometri)* (SMTR1847-5-3), *tanhua (tilja)*¹⁷ 'teatterin näyttämö' (SMTR1847-42-2); *kirje (lähetys-kirje)*¹⁸ (SMTR1847-30-2), *rapaattu (sorvattu)* (SMTR1847-3-3), *illatsut (iltatansit)*¹⁹ (SMTR1847-30-4); *runola (runo-kunnas, parnassi)* (SMTR1847-42-2)

Sekä *eli-*konjunktiolla yhdistetyt että sulkein kytketyt tapaukset herättävät kysymyksen siitä, mikä tekee tällaisista esiintymistä paratagman – eikö kyse ole vain tavallisesta selityksestä sanalle, jonka kirjoittaja arvelee olevan lukijalle vieras? Vastauksemme on, että nämäkin ovat paratagmoja juuri siksi, että kyse on tuon ajan kirjakieleen kuuluvasta

14 Selite voi olla myös mukauttamaton vieraskielinen sana, mutta nämä tapaukset on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.

15 Annamme esimerkkien yhteydessä viitteen aineistoon silloin, kun käsittelemme jotakin esimerkin sanaa uudissanana ja kun tarkasteltavana on kokonainen virke-esimerkki.

16 Vrt. lainasana *körttiläinen* (< ruots. *skört, skörtare*) ja murreasana *kerettiläinen*, jonka ensiesiintymä kirjakielessä on Lönnrotilla v. 1838 merkityksessä 'pietisti' (SSA).

17 NS s.v. *tanhua* 'pihä'; *tilja* < ruots. *tiljan* 'näyttämö'.

18 NSESK s.v. *kirje* Kilpinen 1844; *lähetyskirje* yleensä asussa *lähetyskirja*.

19 NS s.v. *illatsu*, alkuaan naisväen iltapuhdelaisuuksista Vienan Karjalassa käytetty nimitys.

konstruktiosta. Yksittäisinä esiintyminä näillä tapauksilla ei olisi paratagman asemaa, mutta suhteet muihin paratagmaesiintymiin tekevät niistä tämän konstruktion toteutumia. Seuraava esimerkki havainnollistaa tätä.

- (7) Annetaan tietää, että Kuninkaallisen Turun Akademian *grawöri eli piirustus opisa harjaantunut Erik Österberg, on yhteiseksi ja erinomattain koulu-poikain eli opetuslasten* hyödytykseksi, vaskeen *kauniisti ja tarkasti* piirustanut ruotsalaiset ja latinan-kieliset *kirjan-sauvat eli a. b. c. etc.* ynnä molempain kielisen *förskriftn eli eteen-kirjoituksen* kanssa, opettelevaisille kirjoituksesa jälkeen-seuraamiseksi. (STS1776-32.)

Kuten edelläkin on todettu, paratagmoja esiintyy tiheästi vaikuttamaan pyrkivissä teksteissä (esim. Kalliokoski 1990, 186–187, 192–193). 1700- ja 1800-luvun aineistosta suuri osa on peräisin juuri tällaisista teksteistä: Lizeliuksen *Tietosanomissa* on paljon kirjoituksia, joissa neuvotaan lukijoita esimerkiksi maanviljelykseen ja terveydenhoitoon liittyvissä asioissa, ja *Suomettaren* artikkeleista suuri osa on eri tavoin kansallisaatteen värittämiä (esim. kielidebatit, matkakertomukset; vrt. Louhivuori 1940, 90). Lähisynonymymisten, selittävän funktion saavien paratagmojen käyttö kytkeytyy siis luontevasti tekstilajin konventioihin, mutta sillä on myös käytännöllisempi tehtävä: tehdä kirjoittajan käyttämä kieli lukijalle sisällöllisesti ymmärrettäväksi. Tekstilajin konvention tuki on voinut auttaa konstruktiota laajentamaan rajojaan tällä tavoin. Tällaisissa tapauksissa konstruktion merkitystä voisi luonnehtia siten, että sillä herätetään lukijan huomio ja osoitetaan paikka, jossa on mahdollista oppia uusi suomenkielinen ilmaus. Myös se, että nuoria lainoja esiintyy lähes yksinomaan lähisynonymymisissä paratagmoissa, tukee tulkintaa, että etenkin uudemmassa aineistossa selittäminen on tämän tyyppin keskeinen tehtävä. Kaikkien aineisto-osien lähisynonymymisissä paratagmoissa substantiivit ovat enemmistönä, ja vaikka sanaluokkakirjo kasvaa vuosisatojen aikana, ei esimerkiksi uusia tai uudehkoja lainaverbejä esiinny selittävässä tehtävässä olevissa paratagmoissa lainkaan.

Lähisynonymymisiksi tulkittuja paratagmoja on 1500- ja 1600-lukujen aineistossa noin sata tapausta. Ilmaukset ovat peräisin melko tasapuolisesti molemmista tekstilajiryhmistä: laki- ja asetusteksteissä tavataan kuutisenkymmentä ja uskonnollisessa aineistossa nelisenkymmentä tapausta. Mikäli tapaukset, joissa toisena elementtinä on nuori lainasana, jätetään pois, on tapauksia molemmissa ryhmissä koko lailla yhtä paljon. 1700- ja 1800-luvun aineistossa puolestaan lähisynonymymitapauksia on noin 350, joista noin sadassa selite on nuori lainasana. Paratagmatyyppin funktion muutos näkyy näin ollen selvästi myös lukumääräeroina.

Lähi- ja etäsynonymymisten paratagmojen välille jää joukko, jossa on kysymys jonkinlaisesta osien välisestä aste-erosta. Vanhemmassa aineistossa suurin osa näistä on substantiiveja (8a), mutta uudemmassa adjektiiviparit ovat enemmistönä (b; vahvemmasi tulkittu lihavoituna).

- (8a) *himo ja halu, ylimmäinen käsky ja tuomio, maa ja valtakunta, vala ja sana, todistus ja vannominen*

- (b) *huono ja surkia, pimiä ja hämäräinen, vaikia ja mahdoton, vähäarvoinen ja mitätön*

Aste-eroon perustuvat paratagmat voi usein tulkita kuuluvan myös etäsynonyymiseen yleinen–spesifi-tyyppiin, jota käsittelemme seuraavaksi, etäsynonyymisistä paratagmoista ensimmäisenä.

4.2. Etäsynonyymit

Luonnehdimme edellä etäsynonyymeistä koostuvia paratagmoja siten, että niiden jäsenten merkitykset eroavat selvästi toisistaan mutta yhdistyvät eri tavoin kielenkäyttäjän mielessä. Jaamme nämä paratagmat kahteen ryhmään sen mukaan, voiko paratagman jäsenten nähdä hahmottavan saman entiteetin vai erilliset entiteetit. Seuraavassa esittelemme aineistomme tämän jaottelun mukaisesti.

2a Paratagmat, joiden jäsenet hahmottavat saman entiteetin

Kohdassa 2a käsiteltävät paratagmat hahmottavat lähisynonyymisten tavoin saman, yhteisen entiteetin. Erona lähisynonyymeihin nähden on se, että paratagman osilla on selvä merkitysero. Olemme jakaneet paratagmatyyppin seuraaviin merkityseroon perustuviin alaryhmiin: yleinen–spesifi, konkreettinen–abstrakti ja osa–kokonaisuus.

Yleinen–spesifi-tyypin paratagmoissa jäsenten välinen suhde on sellainen, että toinen osa hahmottaa entiteetin skemaattisemmin ja toinen tarkemmin. Tavalliseen rinnastukseen kahden eri tason käsitteet eivät yleensä sovi, kuten vaikkapa Kalliokosken (1989, 98) esimerkistä **Kaarina poimi lemmikkejä ja kukkia* voi havaita (ks. myös esim. Hakulinen & Karlsson 1979, 52–53). Kielessä on kuitenkin runsaasti hierarkkisia rinnastuksia, kuten *opit ja asiat* tai *tuhota ja tappaa*. Kun nämä ymmärretään paratagmoiksi, ei rinnastettavien välinen suhde ole poikkeuksellinen: hierarkkinen suhde ei ole tulkinnan kannalta merkittävää, vaan olennaista on ilmausten liittyminen yhteen kielenkäyttäjän mielessä. Yleinen–spesifi-ryhmään kuuluu sekä selviä että tulkinnanvaraisia tapauksia.

Tyyppin keskeisimmän ryhmän muodostavat tapaukset, joissa paratagman yleisempää käsitettä ilmaisee adjektiivi *hyvä* (9a). 1700- ja 1800-luvun aineistossa vastaavana elementtinä voi olla myös myönteistä muutosta ilmaiseva verbi (b). 1500- ja 1600-luvun uskonnollisen kielen aineistossa näitä tapauksia on vain yksi, joten kysymyksessä vaikuttaa olevan maallisille teksteille ominainen ryhmä. Syynä tähän voi olla se, että uskonnollisessa kielessä käytetään yleisluontoista *hyvää* tarkempia, esimerkiksi Jumalaa (eli hyvää) kuvaavia, käsitteitä.

- (9a) *hyvä ja armollinen, hyvä ja kristillinen, hyvä ja lysti, hyvä ja runsas (vuoden tulo), hyvä ja terveellinen, onnellisesti ja hyvästi; parempi ja soveliaampi, parain ja mainioin*

- (b) *parata ja avaroita*²⁰, *parata ja enäntää, sekä parantaa että tykkänänsäkin uudistaa, parantaa ja vahvistaa, parantaa ja älyllisellä nerollanne koristaa*

Yleinen–spesifi-tyypin sisällä toisen keskeisen ryhmän muodostavat perusmerkitykseltään negatiiviset ilmaukset (ks. myös Rapola 1962, 185). Näitä tapauksia esiintyy ennen kaikkea aineistomme uskonnollisissa teksteissä; uudemmassa aineistossamme niitä on vain muutamia (*vainota ja rasittaa, rasittaa ja polkea*). Tässä tulee hyvin esiin myös uskonnolliselle kielelle ominainen positiivinen–negatiivinen–kaksinapaisuus. Seuraavat esimerkit havainnollistavat tätä (yleisemmäksi tulkittu paratagman jäsen lihavoituna).

- (10) *vaiva ja tuska, synti ja pahuus, vääritys ja väkivalta, kapina ja eripuraisuus, synnit ja erhetykset, pilkkaaja ja väärintekijä, ilkeä ja paha; pahoin tehdä ja turmella*

Yleinen–spesifi-tyyppiin kuuluu edellisten ryhmien lisäksi merkitykseltään neutraaleja paratagmoja. Vanhemmassa aineistossamme näitä on pieni joukko, joista puheeseen liittyvät paratagmat muodostavat selvän merkitysryhmän (11a). Uudemmassa aineistossa suurin osa edustaa neutraaleja tapauksia. Merkityskirjosta nostettakoon esimerkeiksi lokaatiota ilmaisevat paratagmat (b). Ryhmän verbiparatagmojen tyypillinen tapaus on sellainen, jossa yleisemmän tason ilmauksena esiintyy ihmisen olemassaoloa tai elannon hankkimista ilmaiseva verbi (c).

- (11a) *opetukset ja puheet, puheet ja neuvomiset, puhua ja opettaa, sananparret ja puheet*
- (b) *huone eli paikka, korkeat paikat eli vaarat, linnoitukset ja rakennukset, paikat ja ruohoistot, posti-konttori eli huone*
- (c) *elää ja asua, asua ja olla, antaa ja jakaa; elättää ja kasvattaa, kasvattaminen ja huolo, kohdella ja pitää, viljelty ja ruokottu*

Ennako-odotuksemme oli, että ainakin uusimman aineisto-osamme yleinen–spesifi-tyypin verbiparatagmoissa olisi tapauksia, joissa toimintaa tarkemmin kuvaava jäsen olisi jollakin tavoin deskriptiiviseksi tulkittava. Näin ei kuitenkaan ole, vaan vain muutamassa tapauksessa toinen jäsen on deskriptiivinen (12). Deskriptiivisen sanaston vähäisyyteen voi olla syynä se, että paratagmakonstruktio itsessään sisältää kuvailevuuden merkityksen.

- (12) *itkeä ja parkua, kulkea ja suikerehdella, muristella ja katkoa, ruiskata ja heittää ulos*

Edellä lähisyronymien paratagmojen käsittelyn yhteydessä huomautimme, että 1700- ja erityisesti 1800-luvuilla paratagmoja hyödynnettiin myös uudissanaston esittelykeinona. Saman ilmiön voi havaita seuraavissa yleinen–spesifi-tyypin esimerkeissä (13).

20 VKS s.v. *avaroita* 'kohentaa'.

- (13) *sanat tai taivutteen* (SMTR1847-43-2), *sanat ja sanojen mutkat* (SMTR1847-3-2), *kielet ja puhe'murteet* (SMTR1847-20-2)

Näissä esimerkeissä *taivute*-sana on muodostettu 1800-luvun tietoisessa sanaston-kehityksessä suositulla *e*-johtimella; *taivuttaa*-verbiä kieliopillisessa merkityksessä on kirjakielessä ensi kerran käyttänyt Corander kieliopissaan vuonna 1845 (Rapola 1960). Kyse lienee käännöslainasta ruotsin *böja*-verbistä. *Sanojen mutka* viittaa tässä yhteydessä kielenaineksiin, joita suomalaiset ja samojedit ovat muinoin lainanneet toisiltaan. *Murre*-sanaa nykymerkityksessä on ensi kerran käyttänyt von Becker (1820). Tässä esimerkissä sillä on itse asiassa 'alueellista varianttia' väljempi 'kielellisen variantin' merkitys, sillä samassa yhteydessä puhutaan myös *kirjamurteesta*: *Samoin kuin kielissä ja puhe'murteissa on kirjamurteessakin säännöllisyys ja täydellisyys aina voitolla ja arvossa*.

Yleinen–spesifi-tyyppin positiivista ja negatiivista käsitettä ilmaisevia paratagmoja voi pitää funktioltaan sanomaa painottavina. Tyyppin neutraaleja edustajia voidaan sen sijaan pitää funktioltaan tarkentavina: spesifi osa täsmentää yleisempää. Samantapainen suhde on seuraavaksi tarkasteltavien **konkreettinen–abstrakti-tyyppin** paratagmojen osilla: toinen osa hahmottaa entiteetin konkreettisin ja toinen osa abstraktein keinoin. Näillä tyypeillä on likeinen suhde myös siten, että yleinen on usein samalla abstrakti ja spesifi konkreettinen. Nostamme tyyppistä esiin kaksi erityyppistä ja eri-ikäistä kielimuotoa edustavaa ryhmää. Kaikkiaan valtaosa tyyppin edustajista on substantiiviparatagmoja.

1700- ja 1800-luvun aineistossamme konkreettinen–abstrakti-tyyppistä nousevat omaksi ryhmäkseen tapaukset, joissa fyysinen toiminta rinnastetaan kognitiiviseen toimintoon. Esimerkin 14 tapaukset havainnollistavat tätä: niissä yhdistyvät samaa asiaa koskevan abstraktin neuvon ja konkreettisen esimerkin antaminen (konkreettinen lihavoito).

- (14) *henki ja esimerkki, koetuskeinot ja neuvot, neuvo ja esimerkki, toimi ja neuvo, vastaus ja neuvo, varoittavat ja esimerkiksi pannut, tiedot ja koetukset*

1500-luvun uskonnollisen kielen aineistossa on joukko sellaisia paratagmoja, jotka koostuvat abstraktista ja konkreettisesta ilmauksesta mutta jotka eivät suoraan hahmota yhteistä entiteettiä (15). Näistä kuitenkin monissa konkreettinen jäsen voidaan ymmärtää abstraktin käsitteen symboliksi: kynttilä on valkeuden symboli, risti tuskan ja myrkkyyhän symboli. Yhtä lailla voidaan varmasti ajatella aamunkoiton symboloivan valkeutta ja sydämen ymmärrystä. Tässä ryhmässä paratagman osien ja niiden hahmottaman yhteisen entiteetin suhde on konkreettinen–abstrakti-tyyppin perustapauksia monimutkaisempi.

- (15) *koitto ja valkeus, kynttilä ja valkeus, risti ja tuska, sydän ja ymmärrys, viha ja myrkkyy* (käärmeen)

Saman entiteetin hahmottavien joukkoon oletimme kirjallisuuden perusteella myös **osa–kokonaisuus-tyyppin**. Tällaisia paratagmoja on uudemmassa aineistossamme vain

muutama (*pää eli kuono, suolat ja suolatut aineet, suu ja kieli, järvi eli lahti*). Kalliokosken (1989) mukaan osan ja kokonaisuuden rinnastamisesta on kysymys myös sellaisissa tapauksissa kuin *Suomen evankelisluterilainen kirkko ja sen johtajat*. Niissä rinnastetaan kollektiivi ja kollektiivin yksi yksilö, tyyppillisesti näkyvin jäsen. Tapauksia voidaan pitää omana erityisryhmänään. (Mt., 112.) 1500- ja 1600-luvun aineistossa on muutamia tällaisia kuninkaaseen ja hänen valtakuntaansa viittaavia ilmauksia (16).

- (16) *me ja kruunu* 'Ruotsin kuningas ja Ruotsin valtakunta', *hän ja Danmarkin kruunu* 'Tanskan kuningas ja Tanskan valtakunta'

2a-tyypin tapauksia eli paratagmoja, joiden jäsenet hahmottavat saman entiteetin olematta kuitenkaan lähisynonyymejä, on kaikkiaan melko vähän, 1500–1600-luvun aineistossa noin sata ja 1700–1800-luvun aineistossa alle kaksisataa tapausta. Tämä on odotuksenmukaista, koska kyse on jatkumon välikategoriasta siirryttäessä selvistä saman entiteetin hahmottavista tapauksista kohti eri entiteetit hahmottavia tyypejä, joita tarkastelemme seuraavaksi.

2b Paratagmat, joiden jäsenet hahmottavat eri entiteetit

Tässä kohdassa käsiteltävät tapaukset eroavat edellä tarkastelluista siten, että paratagmojen jäsenet hahmottavat kukin oman, erillisen entiteettinsä. Nämä entiteetit muodostavat kuitenkin merkityskokonaisuuden, jonka tyyppiin seuraavassa käytettävä ryhmittely perustuu. Tarkasteltavat ryhmät ovat näkökulmaeroa ilmaisevat, kokonaisuuden muodostavat, toiminnan peräkkäisiä vaiheita ilmaisevat ja syy–seuraus-suhdetta kuvaavat paratagmat.

Aineistossamme ylivoimaisesti suurinta tyyppiä nimitämme **näkökulmaero-tyypiksi**. Tämä tyyppi eroaa muista siten, että siinä hahmotettavan entiteetin sanaluokalla on ratkaiseva rooli. Oliokin on mahdollista nimetä (prototyyppisellä substantiivilla) kahdesta tai useammasta näkökulmasta. Tämä ei kuitenkaan ole yhtä luontevaa kuin se, että oliolle mainitaan useampia samanaikaisia ominaisuuksia (adjektiivilla) tai toimintoja (verbillä). Prototyyppisiä substantiiveja²¹ onkin tässä ryhmässä varsin vähän, ja niistä valtaosa kuuluu uskonnollisen kielen vakiintuneisiin ja yleisiin Jumalaan ja myös Jeesukseen viittaaviin nimityksiin (17a); aineistossamme on vain muutamia muita substantiivitapauksia (b). Paratagmajatkumolla nämä ilmaukset sijoittuvat luontevimmin 2a- ja 2b-tyyppiemme väliseen rajamaastoon.

- (17a) *isä ja herra, herra ja luoja, herra ja isäntä, herrain herra ja kuningasten kuningas, jumala ja päämies, vapattaja ja terveeksitekijä*
- (b) *krouvari ja vierasten vastaanottaja* (majatalon isännästä), *naapuri ja lanko* (Ruotsin kuningas Tanskan kuninkaasta), *kirjoittaja ja nimitösmies, tutkia elikkä kirjoittaja*

21 Ei-prototyyppisiä substantiiveja, kuten verbien nominaalistuksia ja ominaisuudennimijohdoksia, käsittelemme hieman tuonnempana.

Aineistossamme esiintyy runsaasti verbiparatagmoja, jotka ilmaisevat asiantilan samanaikaisia osatapahtumia. Ero jäljempänä tarkasteltavaan toiminnan peräkkäisiä vaiheita kuvaavaan tyyppiin on selvä: jälkimmäisessä tyyppissä asiointilaa kuvataan eriaikaisina osatapahtumina. Osatapahtumat voivat avata tilanteeseen erityyppisiä näkökulmia. Kohdan 18 esimerkeissä voi hahmottaa kaksi tyyppiä sen mukaan, heijastuuko näkökulman muutos myös lauseenjäsenasemaan (b) vai ei (a). Oman ryhmänsä muodostavat (kiteytyneet) aistihavaintoverbien ja osin kognitiivisten verbien yhdistelmät, joiden yleinen merkitys on 'havaita, tarkkailla, saada tietoonsa' (c).

- (18a) toiminnan kaksisuuntaisuus: *temmata ja sivata* 'kiskoa ja lyödä', *juurtua ja itää, johdattaa ja saattaa, rauhaa lisätä ja rauhatoint menoo vähentää*
- (b) toiminnan kohdistuminen: *lievittää* [objekti: kipu] ja *auttaa* [objekti: kivun kokija], *tuntua* [subjekti] ja *löytää* [objekti], *muuttua* [subjekti] ja *käyttää* [objekti]; *häneltä tehty* [ablatiiviagentti] ja *hänelle tapahtunut* [kohde-adverbiaali]
- (c) *kuulla ja nähdä, nähdä ja kohdata, näkyä ja kuulua, katsella ja kuullella, havaita ja nähdä, nähdä ja ymmärtää, katsella ja tutkistella, katsoa ja etsiä*

1700- ja 1800-luvun aineistossamme huomiota kiinnittävät verbiparatagmat, jotka kuvaavat toimintaa suunnittelun ja toteuttamisen näkökulmista (19a). Näiden kautta päästään tarkastelemaan myös ei-prototyyppisten substantiivien esiintymistä näkökulmaero-tyypissä: b-esimerkkien paratagmat sisältävät a-esimerkkien verbejä vastaavia nominaalilistuksia (toisiinsa kytkeytyvistä *ajatus-*, *toimi-*, *opetus-* jne. sanoista paratagmoissa myös Rapola 1962, 185).

- (19a) *järjellisesti ajatella ja ajatellen tehdä, miettiä ja koetella, miettiä ja kokoonpanna, tehdä ja tuummia*
- (b) *ajatus ja toimi, sekä ajatukset että työt, toimi ja tahto, työt ja aikeet*

Adjektiivien (20) ja adverbien (21) määrä on odotuksenmukaisesti näkökulmaeroa osoittavassa paratagmatyyppissä suuri: niillä kuvataan olioita ja toimintoja eri ominaisuuksien näkökulmista. Yleistäen voidaan todeta kaikkien muiden ryhmien ulkopuolelle jäävien adjektiivien ja adverbien sopivan luontevasti tähän ryhmään. Myös adjektiivien rinnalle nousee luontevasti ei-prototyyppisten substantiivien ryhmä, nimittäin ominaisuudennimijohdokset (22), joista koostuvilla paratagmoilla luonnehditaan johonkin olioon liittyviä ominaisuuksia. Kysymys on tyypillisesti abstraktien ominaisuuksien rinnastuksista. Koskenniemen mukaan (1968, 97) valtaosa paratagmoista viittaakin abstrakteihin asioihin; abstraktit asiat täytyy usein ymmärrettävyyden vuoksi ilmaista kahdella sanalla.

- (20) *ehjä ja vilpiton (rauhan ajatus), (silmit) kirkaat ja loistavat, nuoret ja kokemattomat (miehet), sopimaton ja pimiä (vertaus), usiammat ja laviimmat (neuvot)*

- (21) *iloisesti ja kernaasti, lyhykäisesti ja yksinkertaisesti, nöyrästi ja sydämeni pohjast, paljon ja joudukkaasti, täydellä tiedolla ja lyhykäisesti, usiasti ja enimitten*
- (22) *ahkeruus ja möyhminen²², hyvyys ja rikkaus, hyödytös ja iankaikkinen terveys, laveus ja pitkäisyys, pahuus ja heikkous, parannus ja autuus, viisaus ja vanhurskaus*

Näkökulmaero-tyyppiä olisi mahdollista analysoida edellä esitettyä tarkemminkin; tässä olemme nostaneet esiin vain keskeisen sitä jäsentävän seikan: ominaisuuksia ja toimintoja on luontevaa tarkastella eri näkökulmista, kun taas prototyyppeistä oliaito ei. Tästä tyyppistä on selvä yhteys seuraavana tarkasteltavaan ryhmään eli kokonaisuuden muodostaviin paratagmoihin, sillä myös eri näkökulmien mainitsemisella voi tavoitella kokonaiskuvaa hahmotuksen kohteena olevasta entiteetistä.

Kokonaisuuden muodostavien paratagmojen osat hahmottavat keskenään eri entiteetteihin mutta muodostavat yhdessä jonkinlaisen (rajatun) kokonaisuuden. Suurimman ryhmän muodostavat tapaukset, joissa osien yhteismerkityksenä on 'kaikki ihmiset' (23a). Sidesanana on *ja*-konjunktion lisäksi usein *niin kuin* (niin x kuin y) -konjunktio. B-esimerkit havainnollistavat tämän tyyppin muuta merkityskirjoa. Eri-ikäisten aineistojemme välillä on tässä ryhmässä kiinnostava ero: 1700- ja 1800-luvun aineistossa tällaisia tapauksia on vain muutama (c). Tähän saattaa olla syynä se, että paratagmatyyppi on lähellä vastakohtarinnastuksia, jotka ovat ennen kaikkea raamatunkielelle ominaisia.

- (23a) *miehet ja vaimot, sekä nuoret että vanhat, rikkaat ja köyhät, niin poisolevaiset kuin tykönolevaiset, niin syntyneet kuin syntymättömät, veljet ja sisaret*
- (b) *isota ja janota 'haluta ravintoa', karja ja lampaat 'isot hyötyeläimet'²³, oma väki ja juhdat 'talon työvoima', penningit ja tavara 'omaisuus', ruumis ja sielu 'ihminen'*
- (c) *eläneet ja tulleet, hoitelijat ja paimenet, holhot ja kaupitsijat 'hevosmiehet'*

Kokonaisuuden muodostavista paratagmoista nousee esiin *muu*-pronominiilisten tapausten ryhmä. Näissä paratagman ensijäsen ilmaisee kategorian keskeisen edustajan ja jälkijäsen tätä edustajaa ympäröivän joukon. Kalliokosken mukaan (1989, 98, 107) tämä on suomen tapa rinnastaa keskenään ylä- ja alakäsite. Seuraavat esimerkit (24) havainnollistavat tätä tyyppiä.

- (24) *lapset tai muut hoitattavat, lankeava tautiset ynnä muutkin kivulliset, lehmät ja muut eläimet, koulut ja muut monellaiset sivistyksen laitelmat, kultaa ja muuta kallista, onni ja kaikki muu hyvyys*

22 *Möyhminen* 'yritteliäisyys' (Häkkinen 2008, 211).

23 Isoilla hyötyeläimillä tarkoitetaan tässä nisäkkäitä, ei siipikarjaa. Karjalla on vanhassa kirjasuomessa viitattu tyyppisesti nautakarjaan (VKS s.v. *karja*).

1700- ja 1800-lukujen paratagma-aineistossa mielenkiintoisen joukon muodostavat sellaiset tapaukset, joiden voi kokonaisuuksina hahmottaa ilmaisevan jonkinlaista yläkäsitettä. Ne ovat usein ketjuilmauksia ja muistuttavat siten luetteloita. Ne kuuluvat kuitenkin paratagmoihin, sillä niillä ei tavoitella kattavaa yläkäsitteeseen kuuluvien jäsenten luetteloa vaan ylemmän merkitystason luonnehdintaa. Niissä ei mainita yläkäsitettä itseään vaan se päätellään konstruktion kokonaismerkityksen avulla (25). Laina- ja uudissa- noja selittävien paratagmojen ohella tätäkin tyyppiä voi pitää suomen kirjakielen käyttö- alan laajenemisen tuottamana: on ollut tarve puhua asioista myös yleisemmällä tasolla.

- (25) *kärväiset, perhoiset, hyttyiset ja senkallaiset elävät* 'hyönteiset'²⁴, *kimalaiset eli mesiäiset* 'mesipistiäiset', *myyriäiset, hiiret eli muut turilaat* 'jyrsijät'²⁵, *helpeitä, kaunoja, eli ruumenita* 'viljan jyvien kuoria', *käydä ja liikkua* 'toimia' (äkeestä), *viljelyksessä, teollisuudessa ja taiteissa* 'elinkeinoissa, kulttuurin muodoissa'

Toiminnan peräkkäisiä vaiheita kuvaavat paratagmat ovat luonnollisesti valtaosin verbirinnasteita (26a), mutta niihin kuuluu myös jonkin verran nominaalistumista koostuvia tapauksia (b). Peräkkäisiä vaiheita kuvaavien paratagmojen osien järjestys ei ole aina ajassa loogisesti etenevä (c). Osien epälooginen järjestys liittyy ilmaisutyyppiin yleisem- minkin, ja selitykseksi sille on annettu ainakin rytmityssyyt (ks. Koskenniemi 1968, 92). Tällaisia tapauksia voi luonnehtia tapahtumien peräkkäisyyden sijaan niiden eri vaiheita kuvaaviksi.

- (26a) *ahdistaa ja päällekarata, auttaa ja matkaan saattaa, juurtua ja kasvaa, koetella ja hyväksi löytää, kuolla ja ylösnousta, kuulla ja ymmärtää, tutkia ja ratkaista*
- (b) *alku ja seuraus, eläntö, potemus ja kuolo, kokoileminen ja säilyttäminen, maksetut ja anteeksiannetut, yleskirjoitettu ja kirjan kanssa vahvistettu*
- (c) *asettaa ja päättää, hukkua ja langeta virtaan, määrätä ja valita, rangaista ja tuomita*

Syy-seuraus-tyyppi tulee paratagmajatkumolla lähelle toiminnan peräkkäisiä vai- heita kuvaavaa tyyppiä, ellei jopa sen alatyypiksi; aivan muutama tapaus aineistossamme on analysoitu ensisijaisesti syy-seuraus-tyyppiin kuuluvaksi (27a). Aineistossa on muu- tama verbiparatagma (b) ja runsaasti nominaalistumistapauksia (c), jotka sopisivat luon- tevasti kumpaan tahansa tyyppiin.

- (27a) *käskyns pitämän ja palvelust tekemän, maata varjeleman ja valtakuntaa lisäämän*
- (b) *mädätä ja haista, peljätä ja vapista*

24 Sana *hyönteinen* on Europaeuksen sepittämä (1853), mutta asu *hyönten* esiintyy jo Gananderin sanakirjassa (1786; NSESK).

25 Sana *jyrsijä* esiintyy ensimmäisen kerran Jusleniuksen sanakirjassa (1745).

- (c) *katumus ja parannus, kylvä ja kasvu, laillinen tutkimus ja tuomio, lukeminen ja sivistys, sikiäminen ja syntyminen, synnin tunnustus ja täydellinen parannos, ylösnousemus ja elämä*

Suurin osa aineistomme esiintymistä kuuluu 2b-tyyppiin eli eri entiteetit hahmot-taviin paratagmoihin, ja näkökulmaero-tyyppi on sen alaryhmistä ehdottomasti suurin, kun taas syy–seuraus-tyyppi osoittautui lopulta aivan marginaaliseksi. 2b-tyypin ryhmiä yhdistää jonkinlainen kokonaiskuvan muodostaminen. Paratagmojen jäsenten väliset merkityssuhteet ovat tyyppillisesti metonymisiä, ja kokonaisuuden ilmaiseminen osan tai osien avulla on metonymian perustapauksia. Tyypejä yhdistävänä funktiona voidaan pitää yleistysten tekemistä ja siten havainnollisuuden lisäämistä.

Aineistomme rajauksen yhteydessä pohdimme myös paratagmojen ja tavallisten rinnastusten välistä rajaa ja totesimme, että konteksti on tulkinnessa ratkaiseva: rinnastusten tarkastelua paratagmoina tukee konstruktion käytön tekstuaalinen taso. Tarkastellaan tätä seikkaa seuraavan esimerkin avulla.

- (28) *parantelemisesta ja avaroitsemisesta (avaroitseminen 'kohentaminen')*
hyvästä ja terveestä
jalo ja lommakas (jalo 'suuri', lommakas 'voimakas')
terveet ja muhkeet
terveitä ja eläväisiä
vilpasta ja raitista (vilpas 'vilkas, ketterä, vikkelä'; raitis 'terve, vahva')
kuolemisen ja menestymättömyyden
eläväiset ja menestyväiset
tuleman eläväiseksi ja menestymän
mustamaiset eli ruskiamaiset
eläväinen ja menestyväinen
eläväinen ja vilpas
ruokko ja hoitto (ruokko 'hoito, ruokinta, elatus')
kurja ja huolimaton
vasikkansa, poikansa ja sikiänsä
vilppaaksi, nopsaksi ja virkuksi

Tämä lista sisältää yhden 330-sanaisen artikkelin (STS1776-145) kaikki paratagmapoiminnat niiden esiintymisjärjestyksessä. Ilman kontekstia tällaisia tapauksia voisi helposti pitää tavallisina rinnastuksina, mutta kuva muuttuu, kun rinnastukset näkee tekstiyhteydessään. Kokonaisuudesta nousee esiin tyyppi, jossa vasikoiden tavoiteltavia ominaisuuksia kuvaavissa sanapareissa toistuvat adjektiivit *eläväinen*, *raitis*, *terve* ja *vilpas*. Tätä tyyppiä voisikin pitää myös osittain leksikaalisesti kiteytyneenä: toinen (tai yksi) jäsen on konstruktiossa ”valmiina”. Tarkastelemme seuraavaksi muutamia muita paratagmatapauksia, joissa on havaittavissa kiteytymistä.

4.3. Kiteytyneet paratagmat

Paratagmat edustavat omaa, vakiintunutta konstruktioyyppiään, mutta vanhimmankin kirjakielen paratagmoista vain osa on leksikaalisesti, fraasien tapaan kiteytyneitä (ks. myös Koskeniemi 1968, 81–82). Selvä tällainen **kiteytyneiden paratagmojen** tyyppi ovat kokonaisuuksina kielestä toiseen lainatut kulttuuri- ja käänöslainat, joiden alkuperä on usein Raamatussa (29a). On tavallista, että kiteytyneistä paratagmoista esiintyy monenlaisia variantteja; b-kohdassa on tästä kaksi eri-ikäistä esimerkkiä (1500- ja 1600-luvulta ja 1800-luvulta). Paratagman vakiintuneisuus voi olla myös tekstilaji- tai kirjoittajasidonnaista. Esimerkiksi 1800-luvun sanomalehtiaineistossamme on joukko paratagmoja, joita käytetään kiteytyneeseen tapaan kansanperinteestä puhuttaessa (c).

- (29a) *itku ja hammasten kiristys, kiitos ja kunnia, laki ja oikeus, oikeus ja kohtuus, siunata ja varjella, syömäri ja juomari, tieto ja taito, tietää ja tuntea, voima ja valta, väki ja voima*
- (b) *siunata ja varjella, hyvästisiunata ja varjella, siunaus ja varjellus; hupa ja hyötysä, huvitus ja hyödytys, (opillinen,) huvittavainen ja hyödyttäväinen*
- (c) *tarina ja juttu, tarina ja satu, satu tai juttu, tarina ja juttu, tarinat ja sadut, tarinat ja laulut*

Paratagmoissa voi vakiintuneen rakenteen lisäksi jompikumpi osa olla vakiintunut. Tällöin vain paratagman toinen osa varioi. 1500- ja 1600-luvun aineistossa hyvän esimerkin tarjoavat monet *armo*-sanan sisältävät rinnastukset (30a). Samoin *hyvä*-tyyppiä voi pitää vakiintuneena paratagmakonstruktiona (9a). 1700- ja 1800-luvun aineistossa hyvän esimerkin tarjoavat *tila*-sanan sisältävät paratagmat (30b), joiden kokonaismerkityksenä voisi pitää 'olemassaoloa'.

- (30a) *armo ja laupius, armo ja hyvyys, armo ja hyvästisiunaus, armo ja syntien anteeksi antaminen, armo ja kaikkien syntien anteeksi saaminen; armollinen ja laupias.*
- (b) *aikaa ja tilaa, tilaa ja varoja, tilaa ja tapoja, oloa ja tilaisuuksia, tapaus ja tila, tila ja tapaus*

Kiteytyneitä paratagmoja esiintyy kaikissa merkitysryhmissä. Niiden merkitys on idiomaattistuneille ilmauksille ominaisesti usein enemmän kuin osien summa.

4.4. Mitä paratagmojen lauseenjäsenasemat kertovat?

Tarkasteltuamme paratagmojen semanttisia tyypejä teemme tässä jaksossa lyhyen katsauksen paratagmojen lauseenjäsenasemiin. Rapolan mukaan (1962, 173) paratagmoja esiintyy kaikissa lauseenjäsenasemissa. Selvityksemme mukaan tämä pitää paikkansa, mutta jakauma ei ole tasainen. Molemmissa aineisto-osissamme ehdottomasti eniten on adverbiaaleja. Peruspredikaatit, objektit ja subjektit muodostavat keskenään kutakuinkin yhtä suuret joukot; predikaatiiveja on hieman näitä vähemmän. Aineisto-osiemme välillä

on kaksi selvää eroa. Peruspredikaattien lisäksi erotimme verbiketjut omaksi ryhmäkseen, ja näitä on vanhemmassa aineisto-osassa selvästi enemmän; ero selittyy *pitää tehdä* ~ *tekemän* -tyypillä, joka on vanhassa kirjasuomessa yleinen rakenne (Häkkinen 1994, 313). Toinen merkittävä ero liittyy attribuutteina toimiviin paratagmoihin. Niitä on nimittäin uudemmassa aineistossamme huomattavasti enemmän kuin vanhemmassa. Tähän voi pitää syynä tekstilajia: vapaasti kirjoitetussa sanomalehtitekstissä on enemmän tilaa kuvailevuudelle. Attribuuteissa kiinnostavaa on määrän lisäksi myös se, mitä lauseenjäsentä ne määrittävät eli mihin lausekkeeseen ne kuuluvat. Lauseenjäsenasemien kokonaiskuva toistuu tässä: eniten on adverbiaaleja, objekteja ja subjekteja määrittäviä attribuutteja.

Mitä esitetystä kuviosta voi päätellä? Koskenniemen (1968, 110) englanninkielisen aineiston paratagmoista yli 40 % esiintyy predikaatteina. Hän pitää tätä syntaktisena osoituksena siitä, että paratagmoilla ilmaistaan puheen aiheen kannalta keskeisiä seikkoja. Suomenkielisestä aineistosta samaa päätelmää ei voida tehdä aivan suoraan, mutta se on mahdollista kiertotietä: adverbiaaleilla tyypillisimmin täsmennetään lauseen kuvaamaa toimintaa sen sijainnin, ajankohdan tai tavan avulla. Aineistomme attribuuteista taas valtaosa täsmentää nominaalisten päälauseenjäsenten antamaa kuvaa. Aineistossamme on hyvin vähän paratagmoja, jotka toimivat eksistentiaalilauseen subjekteina, joita tyypillisesti käytetään uuden mutta ohimenneen käsiteltävän entiteetin esittelyyn (Helasvuo 1996, 344). Paratagmoja käytetään siis tarkentamaan ja syventämään kuvattavan asiointilan toimintaa ja tärkeimpiä osallistujia.

5. *Kokoavaa tarkastelua: paratagmatyypit käsitteistyseroina*

Olemme edellä käsitelleet aineistomme paratagmatyyppejä semanttisten päätyyppien ja näiden alatyypin mukaan jaoteltuina. Olemme kunkin päätyypin käsittelyn lopuksi pohtineet lyhyesti tyypin motivaatiota ja funktioita, ja tässä jaksossa kokoamme tutkimuksen tulokset ja pohdimme, minkälaisia kognitiivisia seikkoja tyypittelymme taustalla voi nähdä.

Aineisto-osamme edustavat keskenään varsin erityyppistä kieltä, toisaalta kirjakielen varhaisvaiheen monin tavoin rajoittunutta käännöskieltä ja toisaalta pääosin vapaasti kirjoitettua ja kielenkäyttöalaa voimakkaasti laajentavaa kirjakieltä²⁶. Tästä huolimatta aineisto-osien välillä on vain vähän eroja. Kaikki alatyypit ovat löydettävissä molemmista aineisto-osista, eikä aineistojen välillä ole merkittäviä eroavaisuuksia tyyppien suuruuksissa. Ainoastaan lähisynonymisiksi analysoituja on uudemmassa aineistossa selvästi enemmän ennen kaikkea tyypin laina- ja uudissanonja selittävän funktion takia. Vanhemmassa aineistossa on myös jonkin verran enemmän esiintymiä sellaisista alaryhmistä, joihin liittyy uskonnollisen kielen perinne (kokonaisuuden muodostavat). On oletettavaa,

26 *Suometar* sisältää jonkin verran myös käännöstekstiä, sillä lehti julkaisi sille lähetettyjen kirjoitusten käännöksiä (Louhivuori 1940, 83, 86). Myös Lizeliuksen on täytynyt ammentaa osa aiheistaan alun perin muunkielisistä julkaisuista (vrt. Häkkinen 2008, 7–9).

että vanhemmassa aineistossa on tekstilajin ja käännöspohjan takia myös enemmän kiteytyneitä paratagmoja. Nähdäksemme aineisto-osien välisten erojen vähäisyys kertoo käyttämämme jaottelun luontevuudesta. Kiinnostava tulos on myös se, ettei uskonnollisen kielen ja lakikielen paratagmojen välillä ole eroa siitä huolimatta, että niiden on oletettu heijastavan eri perinteitä.

Tutkimuksemme tavoitteena oli selvittää, onko paratagmatyypit mahdollista nähdä semanttisena jatkumona. Analyysi osoitti, että tyyppien rajat ovat sumeat ja jatkumomaiset. Lähisynonyymityypin ja saman entiteetin hahmottavien paratagmojen välille asettuivat aste-eroa ilmaisevat paratagmat, jotka on mahdollista tulkita myös yleinen-spesifi-tyyppiin kuuluviksi. Saman entiteetin ja eri entiteetit hahmottavia paratagmoja välittävänä tyyppinä voidaan nähdä näkökulmaero-tyypin harvinaiset, prototyyppisistä substantiiveista koostuvat tapaukset. Myös päätyyppien 2a ja 2b sisäisten alaryhmien väliset rajat ovat liukuvat.

Paratagmoilla on useita funktioita, joista useimpia yhdistää jonkinlainen painottaminen (myös mm. Koskeniemi 1968, 109–112; Kalliokoski 1990, 192–193). Tyypeittäin keskeiset funktiot voi koota seuraavasti. Lähisynonyymien (*hinta ja makso*) tehtävä on selittäminen ja saman entiteetin hahmottavien (*hyvä ja lysti, neuvo ja esimerkki*) tarkentaminen. Eri entiteetin hahmottavat paratagmat jakautuvat tässä suhteessa kahtia: näkökulmaero-tyypin (*juurtua ja itää*) ja kokonaisuuden muodostavien (*veljet ja sisaret*) voi nähdä toimivan havainnollistavina, kun taas toiminnan peräkkäisiä vaiheita (*kuulla ja ymmärtää*) ja syy–seuraus-suhdetta (*sikiäminen ja syntyminen*) ilmaisevat jäsentävät kuvattavaa tilannetta.

Seuraavaksi esitämme keskeiset huomiomme kootusti hyödyntäen kognitiivisen kielitieteen ajatusta käsitteistyksestä kielellisten ilmaisten taustana (kieli ei kuvaa maailmaa vaan havaintoamme maailmasta). Käsitteistykseen lisäksi tarvitsemme kognitiivisen kielioopin taustan (*base*) ja kuvion (*profile*) käsitteitä: kaikki ilmaukset kiinnittyvät johonkin taustaan, josta ne nostavat kuvion huomion kohteeksi (esimerkiksi peukalosta puhuttaessa tausta on käsi; ks. esim. Langacker 1987, 183–186).

Tyyppin 1 tapausten osalta on muistettava, että kognitiivisen kielitieteen ajattelutavan mukaan synonymiaa ei ole olemassa, vaan ero muodossa tarkoittaa aina myös eroa käsitteistyksessä. Olemmekin puhuneet edellä lähisynonyymeistä, ja niiden välillä on aina hienoisia käsitteistyseroja. Esimerkiksi *mylläri ja jauhoja* -paratagmassa käsitteistyserona voisi pitää omaperäisen sanan toimijuuden korostumista, mitä *-ja*-johdin ilmaisee läpinäkyvästi. Lähisynonyymien hahmottama tausta ja siitä esiin nostama kuvio on yhteinen.

Tyyppin 2a tapauksissa paratagman jäsenet hahmottavat saman entiteetin. Tämän tyyppin paratagmojen voi nähdä pohjaavan tarkentavaan käsitteistykseen (*nesting, zooming*; Langacker 1991, 9; Talmy 2000, 84–88, 238–239): niissä paratagman toinen jäsen ilmaisee asian tarkemmin tai konkreettisemmin kuin toinen (esim. *hyvä ja armollinen, huone eli paikka*). Näiden paratagmojen jäsenten hahmottama tausta on yhteinen, ja niiden esiin nostamat kuviot voi nähdä sisäkkäisinä.

Tyyppin 2b tapauksissa paratagman jäsenet hahmottavat eri entiteetit. Tyyppin sisällä voi nähdä kaksi eri käsitteistystapaa: näkökulmaero-tyyppi ja kokonaisuuden muodostavat -tyyppi pohjaavat tiivistelmätarkasteluun (*summary scanning*; Langacker 1987, 144–154; termin suomenos Leino 1993, 88), jossa olion ominaisuudet, toiminnot tai toiminnan tavat nähdään yhtäaikaisena, kokonaisuuden muodostavana joukkona. Toiminnan peräkkäiset vaiheet -tyyppi ja syy–seuraus-tyyppi puolestaan pohjaavat luontevasti jonotarkasteluun (*sequential scanning*; mts.): kokonaistilanne nähdään eriaikaisina vaiheina. Kaikkien 2b-tyypin paratagmojen jäsenet hahmottavat yhteisen taustan, mutta paratagman jäsenet hahmottavat taustasta eri kuviot. Esimerkiksi näkökulmaero-tyypissä hahmotettava entiteetti on tausta (Jumala; havaintojen tekeminen, miehet), ja paratagman jäsenten ilmaiset näkökulmat ovat kuvioita (*isä ja herra; nähdä ja kuulla; nuoret ja kokemattomat*).

Kaikkia tyyppejä kokoava seikka on jäsenten yhteinen tausta. Se ei kuitenkaan yksin ole paratagmoja määrittävä tekijä, vaan keskeistä on rakenteellisen konstruktion, semanttisten tyyppien, erilaisten kiteytymien ja tekstuaalisen tason yhteispeli. Paratagmojen funktioita yhdistävänä tekijänä voi nähdä ikonisuuden: painottaminen, selittäminen, tarkentaminen, havainnollistaminen ja jäsentäminen perustuvat kaikki eri tavoin kuvattavan asian tärkeyteen. Yhdentekevät, ohimenevät ja taustatietoon kuuluvat asiat eivät saa paratagmoja kuvauskeinoikseen. Enemmän on enemmän – useammalla sanalla ilmaistuna asian tärkeys korostuu. Sama pätee 2b-tyypin tapauksiin. Nämä paratagmat muodostavat kokonaiskuvan, jonka kautta osien muodostama kokonaisuus laajenee. Useamman entiteetin hahmotus yhdessä luo mahdollisuuden, että kuvioiden yhteissumma on yksittäisiä kuvioita suurempi.

Paratagmoja on kirjallisuudessa käsitelty ennen kaikkea tyylipiirteinä. Näkemyksemme mukaan tyylipiirteetkin ovat osa kielellistä informaatiota – kognitiivisen kielitieteen periaatteiden mukaisesti maailmantietoa (ja siten mm. tunteita) ei voi erottaa kielellisestä tiedosta. Nähdäksemme olemme analyysillamme lisäksi osoittaneet, että yksin tyylistä ei ole kysymys. Esimerkiksi lähisyonymyissä vanhemman ja uudemman aineisto-osan ero osoitti selvästi, kuinka paratagmatyyppiä on hyödynnetty kirjakielen tietoisena sanastonkehittämisen keinona.

LÄHTEET

Aineslähteet

- Acta Historica Fennican 1500-luvun asiakirjoja. Kustavi Grotenfelt julk. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/ahf1500_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Acta Historica Fennican 1600-luvun asiakirjoja. Kustavi Grotenfelt julk. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/ahf1600_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Asetustekstejä 1500-luvulta. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/as1500_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.

- Asetustekstejä 1600-luvulta. Asetukset vuosilta 1615–1647. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/lait/as1600_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Asetustekstejä 1700-luvulta. Asetukset 1700a, 1710a, 1721b, 1730a, 1740b, 1750b, 1761d, 1770e, 1780c, 1791a. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kaino.kotos.fi/korpus/vks/meta/lait/as1700_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Kircko-Laki Ja Ordningi* 1688. Henrik Florinuksen suomennos. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/lait/flor1688_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Kristoffer kuninkaan maanlaki*. Herra Martin suomentama teksti. Vanhan kirjasuomen korpus: Laki- ja asetustekstejä. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/lait/martti.ml_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- LAURENTIUS PETRI 1644: *Muutammat Christilliset Saarnat Yhteisest Synnin Tunnustoxest ia Hyvästi-siu-nauxest*. Vanhan kirjasuomen korpus: Laurentius Petri. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/lpetri/lpet1644a_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- 1670: *Christillinen Saarna Engeleistä*. Vanhan kirjasuomen korpus: Laurentius Petri. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/lpetri/lpet1670_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- SMTR = *Suometar* 1847, numerot 1–10, 20–30 ja 40–50. Varhaisnykysuomen korpus: Suometar. Saatavissa: http://kaino.kotos.fi/korpus/1800/meta/smtr/smtr_coll_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- STS = LIZELIUS, ANTTI 1775–1776: *Suomalaiset Tieto-Sanommat*. Vanhan kirjasuomen korpus: Lizelius. Saatavissa: http://kaino.kotos.fi/korpus/vks/meta/lizelius/sts1775_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- WEGELIUS, JUHANA 1895 [1747]: *Postilla eli Pyhä Ewangelinen Walkeus taiwaallisesta opista ja pyhästä elämästä*. Ensimmäinen vuosikerta. Neljäs painos. Edellinen osa. Rauman Kirjapaino-Osakeyhtiö, Rauma.
- Westhin koodeksi* 1546. Osa: Sieluin vahvistos. Vanhan kirjasuomen korpus: Varia. Saatavissa: http://kotos.fi/korpus/vks/meta/varia/westh_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Yx Kijtoassana ia Rucous wden vuoden päivänä. Suomalainen saarnatuolliturgia 1500-luvulla*. MARTTI PARVIO (toim.). Suomi 126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1983.

Muut lähteet

- BENDZ, GERHARD 1967: *Ordpar*. Svenska Humanistiska Förbundet 74. Stockholm.
- BLAISE, ALBERT 1994: *Handbook of Christian Latin: Style, Morphology, and Syntax*. Brepols, Turnhout.
- ERASMUS ROTTERDAMLAINEN 1961 [1670]: *Cullainen kiria nuorucaisten tapain sijwollisudest* (suomentaja tuntematon). Helmer Winter, Turku.
- FLORINUS, HENRICUS 1702: *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut*. Vanhan kirjasuomen korpus: Varia. Saatavissa: http://kaino.kotos.fi/korpus/vks/meta/varia/flor1702_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1983: *Satsmotsvarigheter i finsk prosa under 1600-talet. Participialkonstruktionen och därmet synonyma icke-finita uttryck i jämnförelse med språkbruket före och efter 1600-talet*. SKST 388. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1992: Karl XI:s minnesskrift – kanslisvenska i finsk översättning. *Fenno-ugrica suecana. Tidskrift för finno-ugrisk forskning in Sverige*, 1–23. Uppsala universitet.
- 1996: Vanhan virkakielen koukeröita: kansliaruotsia suomeksi. TERTTU HARAKKA ja MERJA KOSKELA (toim.): *Kieli ja tietokone. AFinLAN vuosikirja 1996*, 49–58. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja 54. Jyväskylä.
- GANANDER, CHRISTFRID 1997 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. LIISA NUUTINEN (toim.). SKST 676 ja KKTKJ 95. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- GARNER, BRYAN A. 2002: *The Elements of Legal Style*. Oxford University Press, Oxford.
- GOLDBERG, ADELE 2006: *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford Lin-

guistics. Oxford University Press, Oxford.

- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1996: Ollako vai eikö olla – eksistentiaalilauseen subjekti. *Virittäjä* 100, 340–356. Kotikielen seura, Helsinki.
- HOLM, GÖSTA 1967: *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, A 17. Lund.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.
- (toim.) 2008: *Antti Lizeliuksen Suomenkieliset Tieto-Sanommat*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Wanhan suomen arkisto 1. Turku.
- IKOLA, OSMO 1992: Raamatun vaikutus kirjasuomeen. JUSSI NUORTEVA (toim.): *Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri*, 57–58. SKST 556. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JUSLENIUS DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun koetus*. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. SKST 497. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1990: Tautologinen rinnastus. Tyylihistoriasta pragmatiikkaan. *Virittäjä* 94, 180–195. Kotikielen seura, Helsinki.
- KARVONEN, PIRJO 1997: Sitä ja tätä komiteakielestä. RITVA LIISA PITKÄNEN, HELENA SUNI ja SATU TANNER (toim.): *Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20 vuotta*, 30–40. KKTKJ 86. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KOSKENNIEMI, INNA 1968: *Repetitive Word Pairs in Old and Early Middle English Prose. Expressions of the Type Whole and Sound and Answered and Said, and Other Parallel Constructions*. Annales Universitatis Turkuensis, B 107. Turku.
- KOURI, E. I. 1984: *Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Ericus Ericin Postillan lähteet*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 129. Helsinki.
- KRIKMAN, ARVO 1995: Sõnapaarid ja -read vanemas eestikeelses kirikukirjanduses. J. PEEBO (toim.): *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost*, 81–101. Tartu Ülikooli Eesti Keele Õppetooli Toimetised I. Tartu.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- 1991: *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LAURENTIUS PETRI 1658: *Ajan Tieto, Suomenmaan menoist ja vscost, erinomaisest Suomen Pispoist*. Vanhan kirjasuomen korpus: Laurentius Petri. Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lpetri/lpet1658_rdf.xml. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1970: *Strukturaalinen alkusointu suomessa. Folklore pohjainen tilastoanalyysi*. SKST 298. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LEISI, ERNST 1947: *Die tautologischen Wortpaare in Caxton's Eneydos*. Cambridge.
- LOUHVUORI, O. W. 1940: *Suometar. 1. Perustaminen ja ensimmäiset vaiheet 1847–1852. Uusi Suomi ja sen edeltäjät 1847–1946*. Oy. Uusi Suomi, Helsinki.
- M. NAGY, ILONA 1999: *Synonympaare im mittelalterlichen Kirchenlatein und ihre Reflexionen im Ungarischen*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 34–35. Debrecen.
- 2001: Unkarin vanhan kirjakielen rinnasteisten sanaparien taustasta. *Sananjalka* 43, 98–111. Suomen Kielen Seura, Turku.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* 1–6. MATTI SADENIEMI (päätoim.). WSOY, Helsinki.
- NSESK = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1909: *Mikael Agricolan kielestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAJULA, PAAVO 1955: *Ensimmäinen lainsuomennos. Lisiä suomalaisen lakikielen varhaishistoriaan*. SKST 246. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- PULKKINEN, PAAVO 1966: *Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä*. SKST 281. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PUUKKO, A. F. 1946: *Suomalainen raamattumme. Mikael Agricolasta uuteen kirkkoraamattuun*. Otava, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1935: Hartikka Speitzin vuorityö-asetusten suomennos. *Virittäjä* 39, 344–353. Kotikielen seura, Helsinki.
- 1960: *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Valikoima. Tietolipas 22. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1962: Pipliasuomen parataktinen tasapaino. *Kielen kuvastimessa. Sana- ja tyylihistoriallisia tutkimuksia kirjasuomen aiheista*, 169–192. WSOY, Helsinki
- 1967: *Suomenkielinen proosa ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RIEKKINEN VILHO – VEIJOLA, TIMO 1983: *Johdatus eksegetiikkaan. Metodioppi*. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 37. Suomen eksegeettinen seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. ERKKI ITKONEN ja ULLA-MAIJA KULONEN (päätoim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2000–2001.
- STOTZ, PETER 1998: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters 4. Formenlehre Syntax und Stilistik*. C. H. Beck, München.
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Vol. I. Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio, viitattu 8.5.2013. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja 1–2*. ESKO KOIVUSALO ja MAIJA LÄNSIMÄKI (päätoim.). KTKKJ 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985–1994.
- WENZLAU, FRIEDRICH 1906: *Zwei- und Dreigliedrigkeit in der deutschen Prosa des 14. und 15. Jahrhunderts*. Halle.

KIRSI-MARIA NUMMILA – KRISTA OJUTKANGAS: Pyytämättä ja yllätyksenä (*‘Unrequested and unexpected’*). *Repetitive word pairs in literary Finnish from the 16th to the 19th century*

Repetitive word pairs are one of the stylistic features of Old Literary Finnish. Repetitive word pairs can even be characterised as a universal means of expression in the languages of the world. They are word juxtapositions (e.g. *aika ja ikuisuus* ‘time and eternity’, *kiitos ja kunnia* ‘glory and honour’, *totuus ja oikeus* ‘truth and justice’), based on an established construction, that have many different functions in a literary language. The central motivations for the use of a repetitive word pair include aiming to make an effect, putting emphasis on the subject, clarification, explanation and making a text rhythmic. A repetitive word pair differs from a normal juxtaposition in terms of a specific compounding relationship between juxtaposing elements.

This study examines repetitive word pairs and their use in literary Finnish between the 16th and 19th century. The study is based on an extensive set of data. The data from the 16th and 17th centuries were extracted from sermon texts as well as legal and legislative texts. Those from the 18th and 19th centuries are texts from newspapers. The objective of the study is to create an overall picture of repetitive

word pairs as a linguistic phenomenon, for example, by investigating how the data occurrences can be grouped most naturally and in what way the relationships between the types can be perceived. One key task of the study is to explain if these types can be perceived to form some kind of continuum of meaning and function. It is also interesting to examine how the repetitive word pairs and their use can possibly change over the centuries.

In this article, agrouping of repetitive word pairs presented in a previous study has been applied to and further developed in the typologising of repetitive word pairs. The data have been divided into two groups based on whether the repetitive word pair elements designate one entity or separate entities. Moreover, the data have been grouped on the basis of a reciprocal semantic relationship between the repetitive word pair elements. The set of concepts utilised in this study is, in essence, based on cognitive linguistics.

The analysis shows that it is natural to see repetitive word pair types as a semantic continuum. The data define essential repetitive word pairtypes and their prototypical representatives. These types, however, have sliding and fuzzy boundaries. Although the research data comprise different types of texts, the differences between the data sets prove to be altogether small. The clearest difference can be seen in the number of repetitive word pairs comprising near synonyms: this type is clearly more common in the data from the 18th and 19th centuries, in which the type is used for explaining loanwords and neologisms. All in all, iconicity can be seen as a factor that unifies the functions of repetitive word pairs: emphasising, explaining, specifying, depicting and categorising in different ways are all based on the importance of the subject described.

Kirsi-Maria Nummila
kirsi-maria.nummila@utu.fi

Krista Ojutkangas
krista.ojutkangas@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto